

I. A nyelv történetének fogalma

Egyetemesség és különbözőség a nyelv történetében

1. Az emberi nyelv együtt fejlődött az emberiség történetével. Következésképpen fejlődésében számos olyan vonás található, amely az emberiség fejlődését is jellemzi. Ezek közül talán a legfontosabb az, amelyet összefoglalóan úgy jellemezhetnénk, hogy egység a változatosságban, illetőleg változatosság az egységben. Ezen egyfelől azt kell érteni, hogy amint beszélhetünk általában és átfogóan az emberiség történetéről, az emberi kultúra történetéről, az emberi gondolkodás történetéről stb., ugyanúgy mondhatjuk, hogy az emberi nyelvnek is van általános története, amely csak rá jellemző, sajátos és közös jegyekkel bíró fejlődésben realizálódik, e fejlődés differenciái ellenére is. Másfelől az emberi társadalmak, kultúrák története különbségeinek megfelelően az emberi nyelv történetében is igen sokrétű tagolódás jelentkezik, amely térben és időben nagyon számos különböző közlési rendszert hozott létre, egymással szemben álló, gyakran mélyreható különbségekkel; ám e különbségek nem mondanak ellent a differenciált közlési rendszerekben is meglévő (megmaradó vagy kifejlődő) sok közös jegynek, lényegi egyezésnek.

2. Az emberi nyelv egészének, illetőleg az egyes külön nyelvek összességének életében megmutatkozó közös mozzanatok igen nagy számúak és igen különböző természetűek. Számbavételükre a következőkben még bőven lesz alkalom, ezért itt csak a kérdés szemléltetéseként említendő néhány fontos vonás.

Minden nyelv bizonyos értelemben „külső” alapokra épül föl, illetőleg élete folyamán efféle alapokat tükröz, még ha ezek a „külső” alapok a nyelvben nem is azonnal és nem is közvetlenül jelennek meg. Így minden nyelv élete áttételes függvénye kialakítói és használói életkörülményeinek, műveltségének, társadalmi viszonyainak, illetőleg ezek alakulásának, vetülete kialakítói és használói gondolkodásának és érzelmeinek, illetőleg ezek változásainak stb.

Minden élő nyelv változik az időben és variálódik a térben.

Élete során minden nyelv azonos igények folytonos kielégítésére törekszik. Nyomon követi és mindig az adott történeti szinten szolgálja mindenekelőtt a beszélők szorosabb értelemben vett, praktikus kommunikációs céljait, követel-

ményeit. De változik a pusztán kommunikációs szükségleteken túlmenő esztétikai, divatbeli stb. igények függvényeként is.

Minden nyelv társadalmi öröklődés során éli a maga életét: rendszere nemzedékről nemzedékre hagyományozódik. E hagyomány oly erős, hogy a változó viszonyok és szükségletek kiváltotta módosulások egy-egy nemzedékváltás során a közlési rendszer egészéhez képest viszonylag csekély mértékűek, illetőleg csupán nagyobb időtávlatokban számottevőbbek.

Élete folyamán minden nyelv érintkezik más nyelvekkel, s ennek során átad és kap elemeket. Rendszerébe tehát az öröklött, illetőleg belső fejlődésű elemek mellett a történeti körülmények alakulásától függő mennyiségben mindig beépülnek idegen elemek is.

Belső rendszerében minden nyelv kifejleszt és megtart más nyelvekkel közös vonásokat. Állományi szinten például minden nyelvben vannak fonémák, morféma, lexémák, sőt viszonylag szűk fonéma-rendszerrel például a lexémák igen bő anyaga áll szemben. Szerkezeti szinten például minden nyelv szintagmatikus kapcsolatokra épül; a mondat-szerkesztés mindenütt logikai formákat követ; minden nyelvben létrejött valamilyen szófaji megoszlás; minden nyelvben fejlődött a személymegkülönböztetés, az időviszonyítás stb. valamilyen formája; stb.

A változások jellegében, törvényszerűségeiben, lefolyásában is minden nyelv között vannak azonosságok: A változások belső rendszerhatásoknak is függvényei, analógiás befolyások érvényesülnek bennük, variációkon keresztül mennek végbe. A fonéma-rendszer és a szintaktikai szerkezet mindenütt lassabban, a lexéma-állomány mindenütt gyorsabban változik. A tulajdonnevek a köznevek alapján fejlődnek ki. A jelentésváltozások tágabb értelemben mindig átviteli (metaforikus vagy metonimikus) alapon épülnek föl. Stb.

És még bőven folytathatnánk e sort. A dolog lényege mindenesetre az, hogy a nyelvek életének, illetőleg a nyelvi változásoknak van egy bizonyos egyetemessége, sokféle nézőpontból vannak közös jellegzetességei, amelyek az eredők, az okok, a célok, a körülmények, az eredmények azonosságában jelentkeznek. Ezek a jellegzetességek különleges figyelmet érdemelnek, mert voltaképpen a nyelvi fejlődésnek általában – és minden egyes, külön nyelv fejlődésének is – az alapjait képezik. Az egyes, önálló nyelvek külön, speciális történetét ez az egyetemesség összefogja, és alapvető jegyeiben meg is határozza.

Nyilvánvaló, hogy azok a közös sajátosságok is, amelyeket az egyes nyelveknek – vagy legalábbis az egyes azonos típusú nyelveknek – az összehasonlító-tipológiai vizsgálata leíró jelleggel fölfed, és amelyeket nyelvi univerzáléknak szokás nevezni, végső soron a nyelvek életének közös fejlődési vonásaiban: változási univerzálékban gyökereznek. Persze az egyetemes, univerzális sajátosságokra nézve mind a nyelvi változás, mind a nyelvi állapot viszonylatában bizonyos fenntartásokkal kell élni, csak megközelítő, tipikus érvényességüknek szabad őket tekinteni. A világ rendkívül nagyszámú különböző közlési rendsze-

rei – a már kihalt nyelvekről nem is szólva – ugyanis nem ismeretesek még olyan fokon, hogy egyezésüket és különbözőségeiket egymással pontosan, minden részletre kiterjedően egybe lehetne vetni. Az emberi nyelv fejlődési és állapotbeli közös jellegzetességeinek tényét azonban ez a bizonytalansági hányados lényegében nem befolyásolja.

3. Az emberi nyelv azonban egyetemessége, sajátlagossága, azaz a való világ minden más dolgától közös jegyekkel különböző volta ellenére sem a tér, sem az idő viszonylatában nem teljesen egységes.

A) A nyelv tagolódása mindenekelőtt térbelileg, illetőleg társadalmilag mutatkozik meg. Az emberiség egyes csoportjai életük során nem egységes és együttes fejlődésen mentek keresztül. Így az emberi nyelv alkalmasint már igen régi időktől fogva nem egységes közlési rendszer, hanem élete folyamán a többé-kevésbé elkülönülő változatok széles síkján tagolódik.

Hogy az emberi nyelv ősidők óta különböző változatokban funkcionált, annak oka a nyelvet kifejlesztő és használó emberiség történetének különbségeiben, differenciált voltában keresendő. A nyelv különböző változatai ugyanis különböző emberi csoportokhoz, különböző társadalmakhoz kapcsolódtak, azok belső érintkezését szolgálták, e társadalmak pedig különböző helyeken, különböző életkörülmények között, különböző anyagi és szellemi kultúrákat kialakítva, hagyományaikban, szokásaikban, gondolkodásmódjukban, társadalmi berendezkedéseikben, intézményeikben különböző módon fejlődtek. Ez a tény természetesen – a nyelv szoros társadalmi kötöttségei folytán – az egyes társadalmak által kifejlesztett és használt nyelvi rendszerek különbözőségeiben is vetületet kapott. A nyelvi különbségek, attól függően, hogy a különféle embercsoportok között milyen jellegűek és mekkorák voltak a területi, életkörülményekbeli, műveltségi, gondolkodásmódbeli stb. különbségek, nagyobb vagy kisebb méretűekké alakulhattak; így a jelentékenyen más közlési rendszerektől az egymáshoz viszonylag közel állókig a közlési rendszereknek a térben szinte végtelen skáláját hozták létre. E skálán belül nemcsak az egymástól gyakran igen lényegesen különböző önálló nyelvek (magyar, spanyol, hindi stb.) helyezkednek el, hanem az egyes, önálló nyelvek is tovább tagolódnak egyszer jobban, másszor kevésbé eltérő belső használati formákra (területi, szociális, műveltségi stb. változatokra). Az emberi nyelv élete ősidők óta efféle, kisebb-nagyobb mértékben különböző közlési rendszerekben folyik, ilyenformán nincs egységes, azonos menete, hanem fejlődése térbelileg, illetőleg kultúrákhoz kötöten, tagolódásban, többvonalúan megy végbe.

A különféle emberi társadalmak történetének részben összekapcsolódó, részben különváló alakulása következtében az emberi nyelvnek különböző mértékben eltérő térbeli változatai között integratív (egységesítő) és differenciatív (elkülönítő) erők állandóan hatottak, a nyelvi tagolódás jellegét szüntelenül befolyásolva. Ezeknek az erőknek a működése során egyfelől egy-